

ПРОБЛЕМИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Н.В. Палапа¹, О.М. Нагорнюк¹, Р.М. Гулінчук¹,
О.В. Устименко², О.В. Гурманчук³

¹Інститут агроєкології і природокористування НААН (м. Київ, Україна)
e-mail: palapa60@ukr.net; ORCID: 0000-0003-3748-6414
e-mail: onagornuk@ukr.net; ORCID: 0000-0002-6694-9142
e-mail: rgulinchuk@hotmail.com; ORCID: 0000-0003-2205-8716

²Дослідна станція лікарських рослин Інституту агроєкології і природокористування НААН
(с. Березоточа, Лубенський р-н, Полтавська обл., Україна)
e-mail: ukrvilar@ukr.net; ORCID: 0000-0002-5321-6812

³Поліський національний університет (м. Житомир, Україна)
e-mail: gurtmanchuka@gmail.com; ORCID: 0000-0002-9663-1514

Україна володіє різними сприятливими передумовами розвитку сільських територій, тому потенційно спроможна стати державою з пріоритетним розвитком аграрної сфери й одним з основних постачальників на світові ринки екологічно безпечної продовольчої продукції. Однак, проблема невідповідності рівня розвитку українського аграрного сектору й сільських територій загалом світовому рівню та стандартам країн ЄС, залишається нерозв'язаною. Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції досягається переважно за рахунок дешевої робочої сили і нещадної експлуатації землі. У статті проаналізовано соціально-економічний та екологічний стан сільських територій України й встановлено, що наразі сільські території знаходяться в катастрофічному стані. Відбувається погіршення умов природних ресурсів та екологічної ситуації, прийшли в занепад інженерна й соціальна інфраструктури, система соціальних послуг та сфера побуту, знижується людський потенціал, процвітає безробіття й бідність, що стимулює трудову міграцію. Відсутність роботи, медичного обслуговування, соціального та інфраструктурного забезпечення не спонукає сільське молоді активно народжувати дітей, у результаті чого сільське населення старіє дуже швидкими темпами, не відбувається простого заміщення населення, смертність переважає над народжуваністю. Тривалість життя населення у тій чи іншій країні — це саме той показник, що характеризує добробут. Порівняно з країнами Євросоюзу, в Україні очікувана тривалість життя станом на 2020 р. у чоловіків та жінок у середньому менша відповідно на 3,6–14,4 роки та 1,3–9,3 роки. За 32 роки незалежності Україна, як держава, не зробила нічого, щоб покращити умови проживання сільського населення, зупинити міраційні процеси та природне скорочення населення взагалі, а особливо сільського. Результатом такого недержавницького ставлення держави Україна до сільських територій стало зникнення з мапи нашої країни за цей період 435 сільських населених пунктів. Першочергове розв'язання соціальних та інфраструктурних проблем сільського населення є одним з основних умов продовольчої безпеки України, її економічного та соціального благополуччя і тому має стати для держави Україна пріоритетним напрямом.

Ключові слова: соціальний, економічний, екологічний стан; господарства населення; проблема якісного харчування; переважання смертності над народжуваністю; міграційне скорочення; тривалість життя; зникнення сіл.

ВСТУП

Загальновідомо, що сільські території як в соціальному, так економічному житті України займають особливе місце. Вели-

ку значимість сільських територій важко переоцінити. Їх винятковий внесок полягає у нарощуванні експортного потенціалу сільськогосподарської продукції та формуванні основ продовольчої безпеки країни. Ці та інші чинники мають робити розви-

ток сільських територій одним з основних пріоритетів державної політики України, спрямованої на підвищення стандартів життя сільського населення, зростання ефективності функціонування агропромислового комплексу, покращання стану навколишнього середовища й соціальних умов та якості проживання населення на сільських територіях. Однак державна політика спрямована не на розвиток села і поліпшення умов проживання сільського населення, а на розвиток агропромислового комплексу.

Соціально-економічний та екологічний стан сільських територій, а також занепад українського села є полем публічних дискусій для різного напрямку науковців, громадських діячів та організацій, і, особливо, політиків, котрі перед кожними виборами усі хором, як один, клянуться і обіцяють відродити українське село. Однак українське село як занепадало, так і надалі продовжує занепадати.

За даними Державної служби статистики України, у сільській місцевості станом на 1990 р. мешкало близько третини українців (16,9 млн), але за роки незалежності селян поменшало більше, ніж на чверть (12,6 млн), що становило 25,4%, тоді як чисельність мешканців міст за цей період знизилася на 16,9% (від 34,9 млн до 29,0 млн). Однак обіцянки чиновників відродити українське село — це просто популізм. Ураховуючи соціально-економічні проблеми села, реалістичної програми порятунку українського села до цього часу немає: депопуляція триватиме й надалі, їхня інфраструктура занепадатиме, села зникатимуть.

На рівень продовольчої, екологічної та економічної безпеки країни безпосередньо впливає сталий соціально-економічний розвиток сільських територій, що, своєю чергою, залежить не тільки від ефективності функціонування розміщених на цих територіях агропромислових підприємств, але й, насамперед, від державної політики щодо розвитку сільських територій.

Мета: висвітлено соціальні, екологічні й економічні проблеми, притаманні сіль-

ським територіям України та здійснено порівняльну оцінку з сільськими територіями європейських країн.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Глобальні політичні виклики, процеси євроінтеграції і децентралізації в Україні стали основою для економічних перетворень розвитку сільських територій, які під час системної трансформації, незважаючи на багаті природні ресурси, опинилися в кризовому соціально-економічному стані, при якому знизився рівень добробуту та якість життя селян. Такий розвиток передбачає відродження усіх сфер життєдіяльності села, і передусім аграрного сектору економіки, а найголовніше — селянства та сільських територій.

Відповідно до міжнародних тенденцій економічні й соціальні зміни, насамперед, повинні відповідати збалансованому розвитку та задоволенню суспільних потреб. Функціонування сільських територій на засадах збалансованого розвитку є принциповою умовою, прописаною в європейських інституціях та нормативно-правових документах України [1].

Вивченню проблем та розвитку сільських територій присвячено праці багатьох теоретиків, практиків, науковців. Наприклад, Мазур С.А. у статті «Інфраструктурне забезпечення розвитку сільських територій» [2] вказує на проблеми розвитку сільських територій як одного із пріоритетів сучасності: розглядає актуальні питання інфраструктурного забезпечення розвитку сільських територій, аналізує забезпечення необхідними послугами територій у розрізі регіонів України. Загострює увагу на проблемі депопуляції сільського населення, зростанні рівня безробіття, зниженні рівня обслуговування сільського населення, катастрофічно низького рівня забезпечення сільських територій транспортом, дорогами з твердим покриттям, школами та об'єктами соціально-культурного призначення.

Мазур А.Г., Дмитрик О.В. у статті «Господарства населення як економічна категорія та суб'єкт облаштування сільських

територій» [3] розглядають питання ролі, місця та значення господарств населення як основної форми господарювання на селі й обґрунтовують можливості участі домогосподарств у майбутній моделі розвитку аграрної економіки.

Авторами Кравчук Н.І., Кільницька О.С., Лавриненко С.О., Яремова М.І. у роботі «Інфраструктурне забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій України» [4] з'ясовано сучасний стан соціально-економічного розвитку сільських територій України та виявлено його взаємозалежність з інфраструктурним забезпеченням; охарактеризовано рівень розвитку транспортної, житлово-комунальної, медичної, культурно-освітньої, торгівельної, підприємницької інфраструктури; висвітлено досвід стимулювання розвитку сільських територій у країнах ЄС, зокрема окреслено фінансові інструменти та обсяг підтримки й всебічного сприяння сільському бізнесу, охороні навколишнього середовища, конкурентоспроможності та соціальній інтеграції.

У праці Калетніка Г.М. та Мазура А.Г. «Науково-теоретичні засади формування та розвитку людського капіталу в сільських територіях» [5] розглядається еволюція економічної категорії «людський капітал» з орієнтацією її змісту на сільські території і сільський розвиток. Наголошується, що сучасний розвиток людського капіталу села вказує на необхідність його державної підтримки у формуванні, нагромадженні та використанні.

Борщевський В.В., Притула Х.М. у науковій праці «Розвиток сільських територій в контексті реалізації євроінтеграційної політики України» [6] розкривають пріоритети та особливості реалізації європейської політики сільського розвитку та окреслюють шляхи розвитку вітчизняної політики в напрямі досягнення європейських стандартів розвитку сільських територій.

Зокрема Бочко О.Ю. у своїй праці «Дослідження розвитку сільських територій Закарпатської області в умовах євроінтеграційних процесів» [7] наголосила на особливостях розвитку сільських

територій Закарпатської обл., обґрунтувала фундаментальні трансформаційні перетворення та нові шляхи розвитку, пов'язані з реалізацією реформи децентралізації в умовах євроінтеграційних процесів.

Талавира М.П., Горай А.О. у роботі «Розвиток сільських територій в умовах децентралізації» [8] обґрунтували заходи та розробили науково-практичні рекомендації щодо розвитку сільських територій в умовах децентралізації. Тимошенко М.М. у статті «Теоретичні засади розвитку соціальної інфраструктури сільських територій» [9] вказує на необхідність розвитку соціальної інфраструктури сільських територій. У тому самому напрямі проведені дослідження Гнибіденко І.Ф., які висвітлені у його науковій праці «Сільська соціальна інфраструктура: аспекти розвитку та зайнятості населення» [10]. Вчений також доводить необхідність розвитку сільської соціальної інфраструктури, проте більшу увагу акцентує на аспектах зайнятості сільського населення.

Отже, підвищення ролі сільських територій у здійсненні стратегічних соціально-економічних перетворень вимагає застосування комплексного інтегрального підходу до розвитку села як соціально-територіальної підсистеми суспільства, що виконує цілу низку найважливіших народногосподарських функцій.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

У дослідженнях використано методичний інструментарій, що включає економіко-статистичний метод, порівняльний аналіз, синтез, узагальнення та метод експертних оцінок.

На основі аналізу наукових джерел систематизовано сучасні погляди на розвиток сільських територій в Україні, проаналізовано сучасний соціально-економічний та екологічний стан сільських територій в Україні; визначено проблеми, які виникають у зв'язку з погіршенням умов проживання сільського населення й проведено порівняння з країнами Європи. З використанням статистичних даних Державної

служби статистики України та Євростату досліджено середню очікувану тривалість життя чоловіків та жінок, а також середній коефіцієнт народжуваності в Україні та країнах Євросоюзу.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Сільська територія виступає як одна з найважливіших компонентів регіональної соціально-економічної системи і виконує такі народногосподарські функції:

- виробничу (забезпечення суспільства продовольством та інші галузі економіки країни сільськогосподарською сировиною);
- демографічну (відтворення сільського населення та сільських територій загалом, забезпечення аграрної галузі трудовими ресурсами, значним людським капіталом);
- соціальну (збереження сільського укладу, сільських громад, сільського способу життя);
- культурно-етнічну (збереження культурної та духовної спадщини українського народу – мови, самобутньої національної культури, народних традицій, звичаїв, обрядів, фольклору та ін.);
- природоохоронну або ще як її часто називають екологічну (підтримання екологічної рівноваги в аграрних регіонах та на усій території України, утримання заповідників, заказників, парків, ландшафтів);
- просторово-комунікаційну (надання просторового базису для розміщення виробництв і обслуговування доріг, ліній електропередач, зв'язку, водопроводів та інших інженерних комунікацій);
- рекреаційну (створення умов для відпочинку, відновлення духовних і фізичних сил як сільського, так і міського населення);
- моральну (збереження і зміцнення морального потенціалу, духовного багатства і здоров'я суспільства, виховання патріотизму);
- соціального контролю над територією (сприяння сільським населенням дер-

жавним органам у забезпеченні громадського порядку й безпеки у поселеннях та територіях).

Незважаючи на те, що сільські території України виконують надважливу функцію – забезпечення держави харчовими продуктами, переважна більшість із них характеризується низьким соціально-економічним розвитком, адже основним видом зайнятості сільського населення є агро-сфера, якій притаманні сезонний характер виробництва, великий ступінь безробіття, несприятлива демографічна ситуація, значний рівень міграції сільського населення, низька забезпеченість медичними та освітніми закладами. На відміну від інших країн, де політика розвитку сільських територій активно розвивається й удосконалюється, в Україні вона знаходиться на етапі становлення.

Реформування аграрного сектору економіки не принесло простим селянам очікуваного підвищення добробуту. Сьогодні сільські території знаходяться в катастрофічному стані: відбувається погіршення стану природних ресурсів та екологічної ситуації, прийшли в занепад інженерна та соціальна інфраструктура, система соціальних послуг (медицина, культура, дошкільна освіта) й сфера побуту, знижується людський потенціал, процвітає безробіття та бідність, що стимулює трудову міграцію. Економічно активне сільське населення, особливо молодь, у пошуках кращих умов життя мігрує у міста й за кордон.

Згідно з даними Державної служби статистики України [11], рівень оплати праці в сільському господарстві залишається одним з найнижчих серед інших галузей економіки (80% від середньої по економіці). До того ж, офіційно працевлаштовані в сільському, лісовому та рибному господарстві тільки 497,8 тис. осіб, преважує зайнятість в особистих селянських господарствах. Грошові доходи сільських домогосподарств, з яких 39,5% становлять соціальні виплати, в розрахунку на члена домогосподарства – на чверть нижчі, ніж міських, частка доходів від особистого селянського господарства постійно зни-

жується, 23% сільських домогосподарств мають середньодушові грошові доходи, нижчі за прожитковий мінімум (10,2% — у містах). Серед мешканців сільської місцевості рівень бідності в 1,7 раза вищий, ніж у містах як за відносним, так і абсолютним показниками. За умовами життя 39% сільських домогосподарств є бідними, у міських поселеннях таких домогосподарств налічується 19%.

Проведеними багаторічними дослідженнями в Інституті агроекології і природокористування НААН встановлено, що крім соціально-економічних проблем, притаманних сільським територіям, невід’ємними також є екологічні проблеми, які стосуються безпосередньо сільського населення. Наприклад, проблема харчування людей у сільській місцевості полягає в тому, що вони в переважній більшості використовують в їжу продукцію, вирощену на власних присадибних ділянках (овочі, фрукти, молоко, м’ясо), а також зібрану та впольовану в лісі (гриби, ягоди, дикі звірі і птахи). І якщо населений пункт розташований у зоні будь-якого джерела забруднення (чи поблизу нього), існує висока ймовірність того, що разом із продукцією в організм людини надходить значна кількість забруднювальних речовин, які негативно впливають на стан здоров’я сільського населення. Крім того, показники екологічного стану сільських селітебних територій не відповідають санітарним нормам і правилам. Насамперед, це зумовлено невеликими площами особистих господарств населення, переважністю території свійськими тваринами і птицею, недотриманням санітарних та гігієнічних вимог сільських поселень. Так, наприклад, у більшості особистих господарств гноярки, вбиральні, компостні ями та сміттєзбірники розташовані в безпосередній близькості до джерела водопостачання, що не відповідає мінімальним санітарно-захисним розривам для господарських забудов, передбачених Державними санітарними правилами планування та забудови населених пунктів (2018) [12], і, безсумнівно, впливає на якісні й санітарно-

гігієнічні показники питної води. Майже в усіх господарствах без спеціальних загонів утримують курей, гусей, індиків, іноді кіз і навіть коней. Результатом такої технології утримання свійських тварин і птиці є забруднення системи «грунти — води — люди» не тільки нітратами, але й патогенними мікроорганізмами [13].

Вміст фосфору та калію у ґрунтах сільських селітебних територій вимірюється в межах 98–5375 і 48–2584 мг/кг ґрунту відповідно. Максимальні значення цих поживних елементів перевищують нормативні показники майже у 27 і 14 разів відповідно, а частка ґрунтів із перевищенням максимальних величин нормативних показників становить — від 67% для фосфору та від 55% для калію. Такі високі значення наведених показників зафіксували на тих селітебних територіях, де власники садиб для удобрення сільськогосподарських культур застосовували як органічні, так і мінеральні добрива у дозах, що значно перевищують оптимальні. Водночас слід відмітити, що ґрунти сільських селітебних територій недостатньо забезпечені азотом, уміст якого є на низькому та середньому рівні забезпеченості ґрунтів цим поживним елементом, що потребує додаткового його внесення в оптимальних дозах із мінеральними добривами для удобрення сільськогосподарських культур [14].

Унаслідок ущільнення площ під забудову й відсутності плануально-будівельного регулювання відносин щодо забезпечення якості та безпеки питної колодязної води, існує загроза мікробіологічного забруднення. Регулятивні документи з якості питної води та гарантії її безпеки спрямовано на запобігання забрудненню води від вбиралень, вигрібних ям, гноярок шляхом встановлення безпечної відстані (ДСНіП, 2018). Недотримання санітарних норм, гігієнічних та будівельних правил значно підвищують ризик бактеріологічного забруднення колодязів громадського і приватного користування.

Крім мікробіологічного забруднення питної води, існує небезпека хімічного забруднення її нітратами. Проблема остан-

нього виникла внаслідок забруднення ґрунтів токсичними речовинами через нерациональне застосування органічних і мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин та порушення правил гігієни і санітарії місць життєдіяльності людини. Отримані нами результати лабораторних досліджень питної води підтверджують наявність такої проблеми. Вміст нітратів у колодязній воді подекуди сягає 10–28 ГДК. Від 36 до 58% криниць, якими користуються мешканці сільських населених пунктів, не відповідають стандартам якості щодо вмісту нітратів у питній воді, що впливає на стан здоров'я населення. Найбільша небезпека підвищеного вмісту нітратів в організмі людини полягає в здатності нітратів під впливом відновників в організмі перетворюватись у нітрити, які беруть участь у реакції нітрозуювання амінів і амідів з утворенням нітрозосполук, що мають канцерогенну та мутагенну дію [15–17].

Якість сільськогосподарської продукції, вирощеної в особистих господарствах населення, також не відповідає санітарно-

гігієнічним вимогам щодо забруднення нітратами і важкими металами. Відомо, що ґрунти сільських селітебних територій є мало обстеженими, а щодо якості сільськогосподарської продукції, вирощеної на цих територіях, — ще менше відомостей. Однак результати наших багаторічних досліджень свідчать, що часто ґрунти саме таких територій містять широкий спектр забруднювачів, а, відповідно, і продукція, вирощена на них, забруднена різними токсикантами [18]. Було встановлено, що власники присадибних земельних ділянок, особливо люди похилого віку, для захисту сільськогосподарських культур від шкідників і хвороб використовують пестициди II–III класів токсичності, не знаючи механізму їх дії та за яких хвороб сільськогосподарських культур і поширеності шкідників їх варто застосовувати.

Отже, сільські території України мають цілу низку економічних, соціальних та екологічних проблем, у результаті чого переважає смертність над народжуваністю та посилюються міграційні процеси (табл. 1).

Таблиця 1. Загальні коефіцієнти приросту (скорочення) чисельності населення за типом місцевості (на 10 000 осіб наявного населення)

Роки	Загальний приріст (скорочення)	У т. ч.	
		природний приріст (скорочення)	міграційний приріст (скорочення)
<i>Міське населення</i>			
1991	60,2	10,9	53,3
1995	–100,4	–48,1	–48,9
2000	–116,7	–66,1	–56,2
2005	–41,2	–58,6	17,4
2010	–26,4	–33,2	6,8
2015*	–21,2	–28,1	6,9
2020*	–60,6	–72,3	11,7
2021*	–93,1	–108,0	15,4
<i>Сільське населення</i>			
1991	–59,2	–46,0	–21,7
1995	–48,5	–79,5	23,7
2000	–74,7	–96,0	32,9
2005	–144,9	–111,2	–33,7
2010	–70,4	–66,7	–3,7
2015*	–57,0	–67,1	10,1
2020*	–104,3	–96,6	–7,7
2021*	–121,7	–117,7	–4,9

Примітка: сформовано авторами на основі [11]; * — без тимчасово окупованого Криму та частини окупованих територій Донецької і Луганської обл.

За даними Державної служби статистики України тільки станом на 1991 р. як у сільських, так і міських поселеннях природний приріст був позитивний та міграційний приріст мав максимальні значення. Починаючи з 1995 р., природний приріст, а насправді скорочення населення України, проходить катастрофічними темпами.

І станом на 2021 р. коефіцієнти природного приросту сільського населення сягають (-117,7), а міського (-108) на 10000 осіб наявного населення. Міграційне скорочення міського населення спостерігалося тільки у 1995 та 2000 рр., у той час як сільське населення, шукаючи кращої долі, мігрувало у міста й за кордон у 1991, 2005, 2010, 2020, і 2021 рр. Як ми бачимо, усі ці негаразди зумовлюють до демографічних проблем як загалом по Україні, так і на сільських територіях зокрема. Відсутність роботи, медичного обслуговування, відсутність соціальних та матеріальних благ не спонукає сільську молодь активно народжувати дітей (табл. 2).

За умов низької смертності для простого заміщення поколінь сумарний коефіцієнт народжуваності має бути не нижчим за 2,15.

За умов низької смертності для простого заміщення поколінь сумарний коефіцієнт народжуваності має бути не нижчим за 2,15. Сумарний коефіцієнт народжуваності вищий за 4,0 вважається високим, а нижчий за 2,15 низьким [19].

Як видно з табл. 2, тільки у 1991 р. сумарний коефіцієнт народжуваності був на

рівні простого заміщення поколінь, після чого став знижуватися. З 2005 по 2010 рр. він істотно зріс, а у проміжку між 2010 і 2015 рр. знову знизився. У 2020–2021 рр. — найнижчий сумарний коефіцієнт народжуваності на що, звичайно, вплинула пандемія коронавірусу Covid-19. В українських містах ще гірша ситуація. Якщо зробити порівняння з країнами Європи, то у них така сама ситуація. Населення Європи старіє, а просте заміщення поколінь не відбувається (табл. 3).

Однією із основних проблем збалансованого розвитку сільських територій як в Україні, так і в європейських країнах є процес депопуляції сільського населення внаслідок пошуку кращих умов для життєдіяльності та працевлаштування. Країни ЄС вирішують це питання шляхом поліпшення інфраструктури та освіти, культури, створення нових можливостей для проведення дозвілля й розвитку спорту, а також шляхом сприяння розвитку малого бізнесу та аграрного, зокрема завдяки державній і місцевій підтримці, а також інвестуванню. Тобто держава намагається створити більш привабливі умови для проживання населення на сільських територіях.

Ще у минулому столітті ЄС приділив належну увагу цим проблемам, і ціла низка урядових постанов та проєктів набрала чинності, де поєднання розвитку аграрного виробництва та соціально-культурної складової були основними пріоритетами для забезпечення збалансованого розвитку сільських територій.

Таблиця 2. Сумарний коефіцієнт народжуваності за типом місцевості (на 1 жінку)

Роки	Усього	Міська місцевість	Сільська місцевість
1991	1,776	1,598	2,286
1995	1,398	1,214	1,875
2000	1,116	0,965	1,510
2005	1,213	1,120	1,460
2010	1,443	1,308	1,770
2015*	1,506	1,388	1,710
2020*	1,217	1,133	1,355
2021*	1,160	1,083	1,288

Примітка: сформовано авторами на основі [11]; * — без тимчасово окупованого Криму та частини окупованих територій Донецької і Луганської обл.

Таблиця 3. Сумарний коефіцієнт народжуваності (кількість дітей, народжених у середньому однією жінкою)

Країна	Роки			Країна	Роки		
	2010	2015	2020		2010	2015	2020
Україна	1,44	1,51*	1,22*	Мальта	1,36	1,37	1,13
Австрія	1,44	1,49	1,44	Нідерланди	1,79	1,66	1,54
Бельгія	1,86	1,70	1,55	Німеччина	1,39	1,50	1,53
Болгарія	1,57	1,53	1,56	Польща	1,41	1,32	1,39
Греція	1,48	1,33	1,39	Португалія	1,39	1,31	1,41
Данія	1,87	1,71	1,68	Румунія	1,59	1,62	1,80
Естонія	1,72	1,58	1,58	Словаччина	1,43	1,40	1,59
Ірландія	2,05	1,85	1,63	Словенія	1,57	1,57	1,59
Іспанія	1,37	1,33	1,19	Угорщина	1,25	1,45	1,59
Італія	1,46	1,35	1,24	Фінляндія	1,87	1,65	1,37
Кіпр	1,44	1,32	1,36	Франція	2,03	1,96	1,83
Латвія	1,36	1,70	1,55	Хорватія	1,55	1,40	1,48
Литва	1,50	1,70	1,48	Чехія	1,51	1,57	1,71
Люксембург	1,63	1,47	1,36	Швеція	1,98	1,85	1,67

Примітка: сформовано авторами на основі [11]; * – без тимчасово окупованого Криму та частини окупованих територій Донецької і Луганської обл.

Головними пріоритетами політики ЄС стали питання з вирішення проблем сільської міграції, боротьби з бідністю, розширення зайнятості населення, забезпечення рівності, можливостей і задоволення потреб населення, покращання якості життя, можливості для розвитку особистості, поліпшення сільського благополуччя. Так, між міськими і сільськими територіями було досягнуто більш врівноважений баланс бюджетних витрат, капіталовкладень в інфраструктуру, збільшення фінансування програм економічного розвитку сільських територій.

Розвиток сільських територій у європейських країнах також пережив кризу, подібну до сільських територій України. Однак, на відміну від нас, вони вчасно змогли правильно визначити проблемну ситуацію і її чинники, а вже потім розробили механізм поліпшення збалансованості розвитку села. Європейськими країнами було чітко визначено такі підходи до розвитку сільських територій: зрозуміле окреслення поняття сільської території; право сільських жителів на доступ до сільських благ; рівні соціальні права сільських та міських жителів; орієнтація на багатофункціональний

розвиток села; зміна суспільних функцій села [20].

Одним із показників, що характеризує добробут населення тієї чи іншої країни є тривалість життя її мешканців (табл. 4). В Україні середня очікувана тривалість життя станом на 2020 р. становила 66,4 роки у чоловіків та 76,2 роки – у жінок, що в середньому на 3,6–14,4 роки у чоловіків та 1,3–9,3 роки у жінок менше порівняно з країнами Євросоюзу.

За роки незалежності Україна, як держава, не зробила нічого, щоб поліпшити умови проживання сільського населення, зупинити міграційні процеси та природне скорочення населення взагалі, а особливо сільського. Результатом такого недержавницького ставлення держави Україна до сільських територій стало зникнення з мапи нашої країни за роки незалежності 435 сільських населених пунктів і це лише офіційна статистика, а насправді їх набагато більше (табл. 5).

В Україні сільські території традиційно пов'язують з агровиробництвом, на відміну від країн ЄС, які характеризуються інтегрованим сільським розвитком, що відображає комплексні зв'язки і взаємодії

Таблиця 4. Середня очікувана тривалість життя чоловіків і жінок в Україні та країнах Євросоюзу (роки)

Країна	Чоловіки			Жінки		
	2010 р.	2015 р.	2020 р.	2010 р.	2015 р.	2020 р.
Україна	65,3	66,4	66,4	73,5	76,3	76,2
Австрія	77,8	78,8	78,9	83,5	87,3	83,6
Бельгія	77,5	78,7	78,5	83,0	83,4	83,0
Болгарія	70,3	71,2	70,0	77,4	78,2	77,5
Греція	78,0	78,5	78,8	83,3	83,7	83,9
Данія	77,2	78,8	79,7	81,4	82,7	83,6
Естонія	70,9	73,2	74,4	80,8	82,2	83,0
Ірландія	78,5	79,6	80,8	83,1	83,4	84,4
Іспанія	79,2	80,1	79,6	85,5	85,7	85,2
Італія	79,5	80,3	80,0	84,7	84,9	84,5
Кіпр	79,2	79,9	80,4	83,9	83,7	84,4
Латвія	67,9	69,7	70,6	78,0	79,5	80,0
Литва	67,6	69,2	70,1	78,9	79,7	80,1
Люксембург	77,9	80,0	79,9	83,5	84,7	84,5
Мальта	79,3	79,8	80,3	83,6	84,1	84,5
Нідерланди	78,9	79,9	79,7	83,0	83,2	83,1
Німеччина	78,0	78,3	78,7	83,0	83,1	83,5
Польща	72,2	73,5	72,5	80,7	81,6	80,7
Португалія	76,8	78,1	78,0	83,2	84,3	84,4
Румунія	70,0	71,4	70,4	77,7	78,6	78,3
Словаччина	71,8	73,1	73,5	79,3	80,2	80,4
Словенія	76,4	77,8	77,8	83,1	83,9	83,4
Угорщина	70,7	72,3	72,3	78,6	79,0	79,0
Фінляндія	76,9	78,7	79,2	83,5	84,4	84,8
Франція	78,2	79,2	79,2	85,3	85,6	85,3
Хорватія	73,4	74,4	74,7	79,9	80,5	80,9
Чехія	74,5	75,7	75,3	80,9	81,6	81,3
Швеція	79,6	80,4	80,6	83,6	84,1	84,2

Примітка: сформовано авторами на основі [11]; * – без тимчасово окупованого Криму та частини окупованих територій Донецької і Луганської обл.

Таблиця 5. Кількість адміністративно-територіальних одиниць, 1990–2022 рр.

Роки	Міста		Селища міського типу	Сільські населені пункти
	усього	у т. ч. республ. та обласного значення		
1990	436	145	927	28804
1995	445	165	909	28864
2000	448	170	894	28739
2005	456	178	886	28585
2010	459	179	885	28471
2015*	460	184	885	28388
2020*	461	189	882	28372
2022*	461	—	881	28369

Примітка: сформовано авторами на основі [11]; * – без тимчасово окупованого Криму та частини окупованих територій Донецької і Луганської обл.

сільських економік. З огляду на загально-світові тенденції потрібно враховувати те, що концепція сільського розвитку є набагато ширшою порівняно з концепцією аграрного розвитку.

Сільські території є невід'ємною частиною успішної економіки України як аграрної держави. Саме тому підтримка мешканців сільської місцевості та сприяння розвитку сіл для державних і місцевих органів в обов'язковому порядку має стати пріоритетом. Щоб відродити колишній потенціал села, ініціатив представників великого та малого бізнесу недостатньо — необхідна державна підтримка й чітко визначена стратегія розвитку на коротко- та довгостроковий період.

Розвиток сільських територій починається з кожного, хто на ній проживає, його внеску, з розширення діяльності малого та середнього бізнесу, який не лише приносить прибутки, а й працюватиме для людей. Враховуючи особливості сільських територій, їх унікальний потенціал, наявні ресурси, раціональність їх використання можна сподіватись на залучення вітчизняних і закордонних інвесторів, виробників та іноземних донорів.

ВИСНОВКИ

За результатами опрацьованого матеріалу та вивченого досвіду європейських країн із метою розвитку сільських територій в Україні потрібно:

- розробити комплекс регіональних програм розвитку сільських територій з урахуванням природно-географічних особ-

ливостей та існуючого стану сільських територій;

- державну політику зосередити не на розвитку аграрного комплексу, а на розвитку саме сільських територій, на розвитку людського капіталу, який є основою функціонування села та основною робочою силою;
- забезпечити проведення постійного моніторингу щодо соціального, економічного та екологічного стану сільських територій;
- сприяти обміну досвідом щодо розвитку сільських територій із країнами Європи та іншими розвиненими країнами світу.

Розвиток сільських територій в Україні, як і спільна аграрна політика Європейського Союзу, має здійснюватися відповідно з визначеними стратегічними напрямками, в яких окреслено пріоритетні цілі ЄС щодо розвитку сільського господарства та сільських територій, а саме: створення конкурентної економіки, досягнення цілковитого рівня працевлаштування, модернізація систем соціального забезпечення і соціальних гарантій.

Водночас, прагнення України до інтеграції в європейське співтовариство потребує формування та поглиблення розвитку сільських територій. Без цього наша держава не зможе успішно конкурувати з економіками розвинених країн світу, в яких рівень життя сільського і міського населення максимально наближені та значно переважають аналогічні вітчизняні показники.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беженар І.М., Мамчур В.А., Малік Л.М. та ін. Теорія сутності дефініції «сільські території». *Економіка АПК*. 2021. № 12. С. 45–54. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202112045>.
2. Мазур С.А. Інфраструктурне забезпечення розвитку сільських територій. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 3. С. 96–105. URL: <http://efm.vsau.org/files/pdfa/3542.pdf>.
3. Мазур А.Г., Дмитрик О.В. Господарства населення як економічна категорія та суб'єкт облаштування сільських територій. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 11. С. 7–20. URL: <http://efm.vsau.org/files/pdfa/3392.pdf>.
4. Кравчук Н.І., Кільницька О.С., Лавриненко С.О., Яремова М.І. Інфраструктурне забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій України. *Наукові горизонти*. 2021. Т. 24. № 10. С. 58–71. DOI: [https://doi.org/10.48077/scihor.24\(10\)](https://doi.org/10.48077/scihor.24(10)). URL: <https://sciencehorizon.com.ua/uk/journals/tom-24-10-2021/infrastrukturne-zabezpechennya-sotsialno-ekonomichnogo-rozvitku-sil'skikh-teritoriy-ukrayini>.
5. Калетник Г.М., Мазур А.Г. Науково-теоретичні засади формування та розвитку людського капі-

- талу в сільських територіях. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 10. С. 7–25. URL: <http://efm.vsau.org/files/pdfa/3379.pdf>.
6. Боршевський В.В., Притула Х.М. Розвиток сільських територій в контексті реалізації євроінтеграційної політики України. *Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект*. 2013. № 1. С. 56–60. URL: <http://jpfprd.donnu.edu.ua/article/view/1820/1853>.
 7. Бочко О.Ю. Дослідження розвитку сільських територій Закарпатської області в умовах євроінтеграційних процесів. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2022. № 7 (296). С. 17–22. DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2022-7-296-17-22>. URL: <http://nvisnik.oneu.edu.ua/archive.php>.
 8. Талавира М.П., Горай А.О. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації. *Економіка АПК*. 2018. № 11. С. 75–79. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201811075>. URL: http://eaprk.org.ua/sites/default/files/eaprk/2018/11/eaprk_2018_11_n_75_79.pdf.
 9. Тимошенко М.М. Теоретичні засади розвитку соціальної інфраструктури сільських територій. *Ефективна економіка*. 2014. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3501>.
 10. Гнибіденко І.Ф. Сільська соціальна інфраструктура: аспекти розвитку та зайнятості населення. Київ: РВПС України НАН України. 2003. 54 с.
 11. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
 12. Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів: наказ МОЗ від 18.05.2018 р. № 952. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/184622_onovleno-santam-pravila-zabudovi-naselenikh-punktiv.
 13. Палапа Н.В., Сігалова І.О., Устименко О.В. Екологічна оцінка сільських селітебних територій. *Агроекологічний журнал*. 2017. № 2. С. 89–95. DOI: <https://doi.org/10.33730/2077-4893.2.2017.220163>.
 14. Палапа Н.В. Оцінка стану сільських селітебних територій за агроекологічним станом ґрунту. *Таврійський науковий вісник*. 2015. № 93. С. 234–240.
 15. Палапа Н.В., Білотіл В.Ю., Гончар С.М. Сільські території України: сучасний стан, проблеми, шляхи розв'язання. *Збалансоване природокористування*. 2023. № 1. С. 53–65. DOI: <https://doi.org/10.33730/2310-4678.1.2023.278539>.
 16. Палапа Н.В. Забруднення питної води сільських селітебних територій та заходи з покращення її якості. *Агроекологічний журнал*. 2009. № 3. С. 43–45.
 17. Палапа Н.В., Колесник Ю.П. Вміст нітратів у основних компонентах селітебних агроєкосистем. *Агроекологічний журнал*. 2007. № 3. С. 50–52.
 18. Палапа Н.В. Оцінка стану сільських селітебних територій за якістю рослинної продукції. *Таврійський науковий вісник*. 2015. № 92. С. 127–133.
 19. Сумарний коефіцієнт народжуваності. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%B5%D1%84%D1%96%D1%86%D1%96%D1%94%D0%BD%D1%82_%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B6%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96#:~:tex t=%
 20. Палапа Н.В., Дем'янюк О.С., Кічігіна О.О. та ін. Концепція збалансованого розвитку сільських територій України з урахуванням досвіду європейських країн: наук. вид. Київ: Вид-во ТОВ «ДІА». 2020. 20 с.

REFERENCES

1. Bezhenar, I.M., Mamchur, V.A., Malik, L.M. et al. (2021). Teoriia sutnosti definititsii «silski terytorii» [Theory of the essence of the definition «rural territories»]. *Ekonomika APK — Agricultural Economics*, (12), 45–54. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202112045> [in Ukrainian].
2. Mazur, S.A. (2017). Infrastrukturne zabezpechennia rozvytku silskykh terytorii [Infrastructure support for the development of rural territories]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky — Economics. Finance. Management: current issues of science and practice*, 3, 96–105. URL: <http://efm.vsau.org/files/pdfa/3542.pdf> [in Ukrainian].
3. Mazur, A.G. & Dmytryk, O.V. (2016). Hospodarstva naselennia yak ekonomichna katehoriia ta sub'iekt oblashtuvannia silskykh terytorii [Households as an economic category and subject of rural territories arrangement]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky — Economics. Finance. Management: current issues of science and practice*, 11, 7–20. URL: <http://efm.vsau.org/files/pdfa/3392.pdf> [in Ukrainian].
4. Kravchuk, N.I., Kilnitska, O.S., Lavrynenko, S.O. & Yaremova, M.I. (2021). Infrastrukturne zabezpechennia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku silskykh terytorii Ukrainy [Infrastructure support for the socio-economic development of rural territories of Ukraine]. *Naukovi horyzonty — Scientific Horizons*, 24 (10), 58–71. DOI: [https://doi.org/10.48077/scihor.24\(10\)](https://doi.org/10.48077/scihor.24(10)). URL: <https://sciencehorizon.com.ua/uk/journals/tom-24-10-2021/infrastrukturne-zabezpechennya-sotsialno-ekonomichnoho-rozvytku-silskykh-terytoryi-ukrayini> [in Ukrainian].
5. Kaletnik, H.M. & Mazur, A.G. (2016). Naukovoteoretychni zasady formuvannia ta rozvytku liudskoho kapitalu v silskykh terytoriiakh [Scientific-theoretical principles of formation and development of human capital in rural territories]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky — Economics. Finance. Management: current issues of science and practice*, 10, 7–25. URL: <http://efm.vsau.org/files/pdfa/3379.pdf> [in Ukrainian].
6. Borshchevskiy, V.V. & Prytula, Kh.M. (2013). Rozvytok silskykh terytorii v konteksti realizatsii yevroin-

- tehratsiinoi polityky Ukrainy [Development of rural territories in the context of implementing Ukraine's European integration policy]. *Problemy rozvytku zovnishneekonomichnykh zviazkiv i pryvlachennia inozemnykh investytsii: rehionalnyi aspekt — Problems of development of foreign economic relations and attraction of foreign investments: regional aspect*, 1, 56–60. URL: <http://jpfprd.donnu.edu.ua/article/view/1820/1853> [in Ukrainian].
7. Bochko, O.Yu. (2022). Doslidzhennia rozvytku silskykh terytorii Zakarpatskoi oblasti v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv [Research on the development of rural territories in the conditions of European integration processes in the Zakarpattia region]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu — Scientific Bulletin of Odessa National Economic University*, 7 (296), 17–22. DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2022-7-296-17-22>. URL: <http://nvisnik.oneu.edu.ua/archive.php> [in Ukrainian].
 8. Talavyria, M.P. & Horai, A.O. (2018). Rozvytok silskykh terytorii v umovakh detsentralizatsii [Development of rural territories in the context of decentralization]. *Ekonomika APK — Agricultural Economics*, 11, 75–79. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201811075>. URL: http://eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/2018/11/eapk_2018_11_p_75_79.pdf [in Ukrainian].
 9. Tymoshenko, M.M. (2014). Teoretychni zasady rozvytku sotsialnoi infrastruktury silskykh terytorii [Theoretical foundations of rural territories' social infrastructure development]. *Efektivna ekonomika — Efficient Economy*, 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3501> [in Ukrainian].
 10. Hnibidenko, I.F. (2003). *Silska sotsialna infrastruktura: aspekty rozvytku ta zainiatosti naselennia [Rural social infrastructure: aspects of development and population employment]*. Kyiv: RVPSH NAN Ukrainy [in Ukrainian].
 11. Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
 12. Derzhavni sanitarni pravyla planuvannia ta zabudovy naselennykh punktiv [State Sanitary Rules for Planning and Development of Settlements]. (n.d.). URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/184622_onovleno-santarn-pravila-zabudovi-naselenikh-punktiv [in Ukrainian].
 13. Palapa, N.V., Sihalova, I.O. & Ustymenko, O.V. (2017). Ekolohichna otsinka silskykh selitebnykh terytorii [Ecological assessment of rural residential territories]. *Ahroekolohichniy zhurnal — Agroecological Journal*, 2, 89–95. DOI: <https://doi.org/10.33730/2077-4893.2.2017.220163> [in Ukrainian].
 14. Palapa, N.V. (2015). Otsinka stanu silskykh selitebnykh terytorii za yakistiu roslynnoi produktsii [Assessment of the state of rural residential territories based on the quality of plant products]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk — Tavriian Scientific Bulletin*, 92, 127–133 [in Ukrainian].
 15. Palapa, N.V., Bilotytil, V.Yu. & Honchar, S.M. (2023). Silski terytorii Ukrainy: suchasnyi stan, problemy, shliakhy rozviazannia [Rural territories of Ukraine: current state, problems, solutions]. *Zbalansovane prirodokorystuvannia — Balanced Nature Management*, 1, 53–65. DOI: [10.33730/2310-4678.1.2023.278539](https://doi.org/10.33730/2310-4678.1.2023.278539) [in Ukrainian].
 16. Palapa, N.V. (2009). Zabrudnennia pitnoi vody silskykh selitebnykh terytorii ta zakhody z pokrashchennia yii yakosti [Contamination of drinking water in rural residential territories and measures to improve its quality]. *Ahroekolohichniy zhurnal — Agroecological Journal*, 3, 43–45 [in Ukrainian].
 17. Palapa, N.V. & Kolesnyk, Yu.P. (2007). Vmist nitrativ u osnovnykh komponentakh selitebnykh ahroekosystem [Nitrate content in the main components of residential agroecosystems]. *Ahroekolohichniy zhurnal — Agroecological Journal*, 3, 50–52 [in Ukrainian].
 18. Palapa, N.V. (2015). Otsinka stanu silskykh selitebnykh terytorii za yakistiu roslynnoi produktsii [Assessment of the state of rural residential territories based on the quality of plant products]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk — Tavriian Scientific Bulletin*, 92, 127–133 [in Ukrainian].
 19. Sumarnyi koefitsient narodzhuvanosti [Total fertility rate]. (n.d.). URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%B5%D1%84%D1%96%D1%86%D1%96%D1%94%D0%BD%D1%82_%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B6%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96#:~:text=% [in Ukrainian].
 20. Palapa, N.V., Demyaniuk, O.S., Kichihina, O.O. et al. (2020). *Kontsepsiia zbalansovanoho rozvytku silskykh terytorii Ukrainy z urakhuvanniam dosvidu yevropeyskykh krain: naukove vydannia [Concept of balanced development of rural territories of Ukraine taking into account the experience of European countries]*. Kyiv: «DIA» [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 31.06.2023